

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/2 (2013), s. 357-366

AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE BEYNELMİLEL VE ALINTI TERİMLERİN ÖZELLİKLERİ

Sebine ALMEMMEDOVA*

Özet

Bu makalede Azerbaycan Türkçesinin kendi olanakları, bu dilin doğrudan kendine özgü söz yaratıcılığı yöntemleriyle uygun terim oluşturmak mümkün olmadığında, yabancı dillerden alınan böyle terimlerin oluşturması konusuna değinilmiştir. Terimlerin dilimizde oluşumu, ayrı ayrı bilim dallarında nesne ve anlayışların beynelmilel karakterli dil birimleri ile ifadesi, bir taraftan dilimizin terminolojisinin işlevselliğini şartlandırıyor, diğer taraftan onun beynelmilel dil ailesine entegrasyonunu kolaylaştırıyor. Araştırmalar, beynelmilel terimlerin bir takım dillerin, nitekim Azerbaycan Türkçesi terminolojisinin ayrılmaz parçası olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Terim, dil, Dilbilim, kelime hazinesi, Anlambilim

Abstract

Specificities of International and Borrowed Terms in Azerbaijan Language

In article reveals, that if it is impossible to create the corresponding term for expression of certain concept on the basis of internal potential of the Azerbaijan language with specific ways of word-formation inherent in these language the term from other language is borrowed and used in a ready kind. Along with it is shown, that the terms borrowed from other languages, make the most part of our terminology.

---

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi, Dilçilik Enstitüsü, salmammadova@mail.ru

Azerbaycan Türkçesinde Beynelmielel Ve Alıntı Terimlerin Özellikleri

Formation of terms in our language, use in various areas of a science of international terms on the one hand, characterize functionality of terminology of our language, on the other hand facilitate its integration into a family of international languages.

Researches show, that international terms make an indissoluble component of terminology of many languages, including the Azerbaijan language.

Keywords: the term, language, linguistics, lexicon, semantics.

GİRİŞ

Bilimsel teknik, toplumsal iktisadi ve kültürel hayatta gelişen yenilenmeler dilde kendi etkisi daha belirgin şekilde yansır. Bu etki tüm bilimsel kavramları anlatmak olanağına sahip olan, her zaman yenilenen ve zenginleşen terminolojide daha belirgin rastlanır.

Başka dillerde olduğu gibi, Azerbaycan dilinde de Terminolojinin oluşturulması ve zenginleşmesi için en iyi yöntem dilin iç olanakları esasında terimlerin, terim kelime birleşmelerinin oluşturulmasıdır. Şöyle ki, bilim ve teknolojinin çeşitli alanlarında oluşan yeni kavramların anlatılması için terimler oluşturularken, her şeyden önce ana dilin sözlük içeriğine dikkat etmek, onun iç olanaklarından verimli kullanmak gerekir. Bu açıdan uzun tarihi gelişim yolu geçen Azerbaycan dilinin terminoloji sisteminin zenginleşmesinde dilin iç olanakları leksik, biçimbilimi, sözdizimbilimi yoluyla oluşan terimlerin her zaman öncelik sağladığını belirtmeliyiz.

Bilimsel teknik gelişim, toplumsal siyasal hayatın gelişimi terminoloji sistemlerin aralıksız olarak değişmesi ve gelişmesini etkiler. Bu değişiklikleri izlemek ve terminolojinin gelişimini doğru yönlendirmek gerekir.

ANALİZ

Terminolojide beynelmielel terimlerle alıntı terimler arasındaki sınırı belirlemek, bunları birbirinden ayırmak en güncel sorunlardan birisidir. Her iki ad altında terim dile yabancı dillerden aktarılır, belki buna göre araştırmacılar bunları özdeşleştiriyor, ayırmıyorlar. Fakat bunların bilimsel şekilde tanımına

dikkat ettikte ayırıcı belirtiler gözüktüyor ve bunları tahlil etmek bilimsel açıdan gereklidir.

M. Ş. Gasimov Azərbaycan Türkçesi`nde Rusça`dan alıntılardan konuşarken enternasyonalizmleri - Beynəlmiləl terimləri (A.S.)`de bu alıntılar sırasına alıyor.¹ S.N.Halilova ise beynəlmiləl terimlərlə alıntı terimləri birbirindən ayıraraq yazıyor: “Alıntı kelimələr derken kaynak yapılan dildən başqa /genel olarak/ başqa sistemli bir dilde de kullanılan birimler öngörülür. Terim və ya kelimələrin yayılma dönmənin ilk aşamasında en az bir dilə aktarıldıqta alıntı sayılır.² Y.A.Belçikov Beynəlmiləl terimlərin alıntı kelimələr içində öyrənilməsinə karşı çıkmışdır. Buna rağmen, o enternasyonel kelimələrin önəmli kısmının başqa dillərə aıt olduğunu belirterek, onların alıntı kelime gibi araştırılmasına dikkat ediyor.³

Göründüğü gibi, bu terimlər hakkında çeşitli düşüncələr var. Bu konuyu aydınlatmaq için anlayışların kendisini belirlemek gereklidir.

O.S.Ahmanova`nın sözlüğündə alıntı terimin 2 tanımı verilmişdir: “1. Yeni anlayışları ifade etmək, önceden var olan anlayışları diferansiyelleştirmek, eskiden belli olmayan öğeleri yansıtmak için digər dillərin sözlük fonundan yararlanmaq; 2. Belli dildən alıntı sonucunda dilə geçmiş olan kelimələr, yapım ekleri və konstruksiyonlar”.⁴ “Alıntı” kavramı iki şekilde aydınlatıldığı, alıntının bir süreç olduğu, bu süreç sonucunda kelime veya terim bir dildən başqa dile aktarıldığı aşkar oluyor. Demek, “alıntı” terimi iki anlamdadır. Birinci anlamda bu terim başqa dile aktarılaraq, aktarılan dili zenginləştiren lengüstik birim anlamı bildirir. Geniş anlamda “alıntı” dediyimiz zaman bir dildən başqa dile aktarılan tüm lengüstik birimler, her türlü dil öğeleri anlaşılıyor, “alıntı kelime” dedikde ise sadece kelime hazineleri birimlərinin benimsenməsi öngörülür. “Başqa şekilde dersek, “alıntı” terimini daha geniş

1 M. Qasimov, **Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları**, Elm, Bakı 1973, s. 146.

2 S. Xəlilova, **İnternasional terminlər**, Maarif, Bakı 1991, s. 141.

3 Belçikov Y.A. **İnternasionalnaya terminologiya v ruskom yazıke**. M., Nauka, 1959.s. 137.

4 Axmanıva O.S. **Slovar lingvıstıcheskix terminov**, M., 1966. s. 141.

anlayışı ifade eder. “*Alıntı kelime*” anlayışının kendisi de alıntı teriminin ifade ettiği anlamın içeriğine aittir.⁵

A.P.Krisin yazıyor: “Alıntını çeşitli öğelerin bir dilden başka dile geçmesi süreci adlandırmak amaçsaldır. “*Çeşitli öğeler*” adı altında dil katmanlarının fonoloji, morfoloji, sentaks, kelime hazinesi ve anlambiliminin ayrı ayrı birimleri öngörülür.⁶

Görüldüğü gibi, yazar “alıntı” terimini daha geniş anlamda götürmüştür ve aslında “alıntı kelime” sadece “alıntı içinde öğreniliyor, daha doğrusu, sadece leksik kattaki “alıntı” sonucu “alıntı” değildir.

Bu terimleri karşılaştırarak, onların kesişen ve ayrılan yönlerini daha doğru şekilde belirlemek gerekir. «Şübhesiz, “alıntı” terimi anlamca “alıntı kelime” teriminden çok geniştir. “Alıntı kelime” terimi ise “yabancı kelime” terimi ile aynı anlamda kullanılamaz. Fakat «alıntı kelime» terimi daha geniş anlamda, «yabancı kelime» anlamında da kullanılır. H.Hasanov «Alıntı kelimeler»’e değinirken onların dört türünü göstermiştir: 1) ortak alıntılar; 2) beynelmlel alıntılar; 3) ekzotizm; 4) varvarizm.⁷ T.Efendiyeva ise «alıntı kelime» ve «yabancı kelime» terimlerini ayırıyor: «Alıntı» dedikte, bu kavram altında artık dilimizin doğasına tam uygunlaşmış, ulusallaşmış leksik birimler öngörülür. «Yabancı» terimi ise «alıntı»’ya oranla daha geniş anlamı kapsar: onun aracılığıyla hem benzeşim yapılmış, hem de halen bu süreçten geçmemiş, fakat sözlü konuşmada ve bedii dilde üslubi gereklilikle ilgili olarak kullanılan yabancı dil unsurlarını birleştirmek mümkündür.⁸ Bu farkları öngören yazar «alıntı kelimeleri» yabancı kelimeleri içerisinde araştırır ve başka dillere ait kelimelerin alındığı dilde benimsenme derecesini, kamu özelliğini önemli unsur olarak götürerek, başka dillere ait kelimelere «yabancı kelime» ismini vererek, onları iki grupta birleştiriyor:

5 N. Xudiyev, **Azərbaycan ədəbi dili**, Sovet dövrü, Bakı 1989, s. 226.

6 Krisin A. N. K opredeleniyu terminov zaimstvovaniya slova. Svravnenie razvitiya leksiki v sovremennom russkom yazike. M., 1965.s. 168.

7 N. Həsənov, **Müasir Azərbaycan dilinin leksikası**, Maarif, Bakı 1988, s. 23.

8 T. Əfəndiyeva, **Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı**, Bakı, Elm, 2003, s. 202.

1. Azərbaycan Türkçesi'nin sözlüğüne gelmiş ve kamu özelliği taşıyan yabancı kelimeler;
2. Kamu özelliği taşımayan ve kullanımı üslubi amaçla bedii dilde mümkün olan yabancı kelimeler.

Şöyle ki, “*alıntı kelime*” dar ve somut kavram ifade ediyor. Şöyle ki, bu anlam altında edebi dilimizde değişmez, edebi dilin sözlü içeriğine gelmiş kelimeler anlaşılır. Bu kelimeler artık herkes tarafından anlaşılabilir kabul edilmiş ve kamu özelliğini taşımaktadır. Bu esasta da “*alıntı kelime*” ve “*alıntı terimler*” de birbirinden belli derecede ayrılıyorlar. Şöyle ki, “alıntı terim” hiç de herkes tarafından anlaşılmıyor, fakat uzmanlar tarafından anlaşılıyor.

Başka dillere ait leksik birimler konusuna değinirken yazılarda beynelmilel birimlere ilişkide de farklı düşünceler kendini göstermektedir. Dilbilimi'nde geniş yayılmış düşünceye göre beynelmilel terimler alıntıların bir alanını sağlıyor. Fakat dilimizde kullanan beynelmilel terimlerle alıntı terimleri karşılaştırsak, onların ortak ve farklı yönleri belirlenir ve ilginç sonuçlara varılıyor. Şöyle ki, bu terimler arasında belli yakınlık, bazı durumlarda ise hatta aynılık vardır. Bu yön beynelmilel terimlerin daha çok alıntı olmasından ileri gelmektedir. Fakat bu durum hiç de bu terimlerin, yani alıntı ve beynelmilel terimlerin özdeşleşmesi için dayanak deyildir. Herşeyden önce, bu nedenle ki, beynelmilel terimlerin belli kısmı alıntı değil, dilin kendine özgü oluyor. Örneğin, beynelmilel anlam kazanmış terimlerin çoğu Latince, Yunanca, İngilizce'nin kendi kelimeleridir, sonralar o dillerden alınarak bir kaç dilde kullanılmış, uluslararası nitelik taşımaktadır. Fakat buna rağmen, beynelmilel terimlerin başka dillere ait olduğunu öngörsek, onların da “alıntı”lar içinde araştırılması gereklidir. Bununla böyle, yukarıda belirtildiği gibi, beynelmilel terim uluslararası önem taşıyan anlayışları ifade eder, dünyanın bir kaç dilinde /akraba olmayan dillerde de kullanılır. Demek, belli bir terim alıntı terim olabilir, fakat beynelmilel terim olamaz. Çünkü “*beynelmilel*” anlayışı daha geniş anlam ifade eder. Beynelmilel terminoloji anlayışı bilimsel kavramların isimlerini kapsar, onların çoğusu eski klasik dillerin Yunanca ve Latince'nin

Azerbaycan Türkçesinde Beynelmielel Ve Alıntı Terimlerin Özellikleri

leksik birimleri temelinde veya bu dillere özgü unsurların bileşmesi esasında yapılmış birimlerden oluşuyor, ayna zamanda bir kaç dilde kullanılıyor. Alıntı terim en az bir dile aktarıldıkta alıntı sayılır, çeşitli sistemli dillere aktarıldıkta ise bu alıntı dil birimi beynelmielel terim düzeyine kalkar. Kaynak dil ile aralık dili karıştırmak veya özdeşleştirmek doğru değildir. Kelime veya terim bir sisteme ait diller grubunda oluşturulur ve zamanla bir takım dillerden aktararak yayılmağa başlar. Örneğin. *kinetik, logarifm, astroid, aksioma, program, paralelogram* terimleri yunan; *vektör, varyant, diagonal, diferansiyel, difüzyon, integral, kosinüs, perpendiküler* terimleri Latince kökenlidir. Sonra ise dünyanın bir takım dillerinde kullanılmış anlayışları belirtmek için Yunance ve Latince`den başka dillere aktarılmıştır. Terim beynelmielel düzeye ulaşması için en az üç aşama geçiyor. İşbu üç aşama şöyledir: kaynak dil ~> aralık dil —> reseptör dil.

Aralık dil dediyimizde, içeriğinde fazla dillerde konuşan halklar olan devlette ana dil, resmi dil /örneğin, eski eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği`nde Rusça öngörülür. Aralık dil kendisi kaynak dilin birimlerini benimser, bu zaman reseptör dil önemini yerine getiriyor, işbu terim üçüncü bir dile aktarıldıktan sonra aralık dil sayılır ve üçüncü dil reseptör dil sayılır. Azerbaycan Türkçesi`ne beynelmielel terimler daha fazla dolayısıyla /aralık dil aracılığıyla/ - Avrupa`nın aralık dilleri /İngilizce, Rusça vb./ aracılığıyla gelmiştir.

Alıntı birim ise sonradan başka diller tarafından benimsenmezse, alıntı olarak, yani, kaynak dil reseptör dil formulasında kalır.

Şöyle ki, beynelmielel terimler üç aşama tam olarak tamamlandıktan Md -> Ad -> Rd oluşur. Örneğin, “*teorem*” terimi yunan kökenlidir, yani kaynak dil Yunanca`dır, sonra Rusça tarafından benimsenmiş, Rusca aracılığıyla ise bir takım dillere, nitekim Azerbaycan Türkçesi`ne aktarılmıştır. Demek burada aralık dil Rusça, reseptör dil ise Azerbaycan Türkçesi`dir ve böylece, “*teorem*” terimi beynelmielel terimdir.

Beynelmielel terimler kavramının doğru açıklanmadığıyla ilgili ilk kez Akad. V.V.Vinogradov yazmıştır: “*Beynelmielel kelime*” terimi tartışmalıdır.

Çoğu zaman bu anlayış “*Avrupaizm*” anlayışı ile karıştırılır, özdeşleştirilir. “*Avrupasentrizm*” adlanan birimlere avantaj kazandırma eğilimi hiç de doğru eğilim değildir. Konu şundadır ki, Yunan ve Latin dilleri kaynaklarına dayanan Avrupa bölgeseline karşı diğer bölgeler, Arap veya Çin kaynaklarına dayanan bölgeler de konulabilir”.⁹

Y.A.Belçikov`a göre, beynelmil terimoloji konusuna değindikte, Avrupa dilleri için genel söz grubu öngörülür ve çeşitli yazarlar onlara Avrupaizmler ismini vermişler. [3, s.5].

Göründüyü gibi, “*Avrupaizm*” kavramı beynelmil kavramı ifade edemiyor, edemez de. Çünkü beynelmil terimlerin bir ok bölgeleri mevcuttur ve bu bölgelerin en geniş sınıflandırılması V. V. Akulenko tarafından verilmiştir:

1) Avrupa-Amerika bölgesi; 2) Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği halkları dilleri bölgesi; 3) Yakın ve Orta Doğu halkları dilleri bölgesi; 4) Hindistan ve Hind okyanusu ilçesi dilleri bölgesi; 5) Uzak Doğu bölgesi.¹⁰

Böylece, dünya dillerinde kullanan beynelmil terimlerden bahsederken, bu “veya başka dilde böyle birimlerin olması veya azlığı hakkında tartışma yaparken konuyu her tarafı tahlil etmek, bölgesel mensupluğuna dikkat etmek gerekir. Bu konsept “*Avrupaizm*” teorisini inkar ediyor ve tüm dünya dillerinin beynelmil terimler sisteminin biçimlenmesinde potansiyel eşitliliğini ve gerçek durumda tüm dillerde böyle katın varlığını şartlandırır. Beynelmil terimler özgün yapıya ve semantik özelliklere sahiptir. Burada terim yaratıcılığında kendini gösteren bir takım özelliklere rastlamak mümkündür. Onları birleştiren ortak yön tüm bu terimlerin temelinde belli bilimsel-teknik olayların dayanmasıdır. Herhangi beklenmeyen buluş ile ilgili yazarın adı / soyadı/ ünlenir, genelleşir, dilden dile geçiyor, beynemilleşiyor. Bu adlar dünyanın tüm dillerine aktarılmakla beraber kendi genelleşmiş varyantları

9 Vinogradov V. V. Russkiy yasik. Uchenie o slove. Moskva-Leningrad, 1947.

10 Akulenko V. V. Internasionaie elementi v leksike i terminologii. Xarkov, Visshaya shkola, 1980, s. 61.

ile paralel olarak bir terim gibi bilimsel ilişkide kullanılan önemli birimlere dönüşüyorlar. Böylece, ilgili kanunu, olayı ilk olarak bulanların isimlerine göre yaranan terimlerin iç konusu da kolayca anlaşılıyor, dış görünüşü de anlaşılıyor. Örneğin, om, farad, röntgen, amper, coul, selsi vb. gibi beynelmielel terimler Om, Faradey, Röntgen, Amper, Coul, Selsi antrponimlerinin yeni anlam-bilimsel kavramları ifade etmesi, nomenlerin leksik-semantik açıdan genelleşmesi sonucunda oluşmuştur. İşbu yöntem ile sadece ölçü birimleri gibi kullanılan terimler değil, başka özelliğe sahip terimler de oluşturulur. Örneğin, çağdaş Matematik terimi algoritma /El-Harezmi'nin Latince isminden/ VIII-IX yüzyıllar Orta Asya matematikçisi Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harezmi'nin özel isminden genelleştirilmiştir.

Beynelmielel terimler alıntı yollarına göre de alıntı terimlerden farklıdır. Şöyle ki, bu terimleri aşağıdaki gruplara ayırabiliriz:

a) başka dillerden alınan terimler; b) dilin kendinin içinde oluşan ve sonradan beynelmielel özelliğe sahip olan terimler;

Demek, alıntı terimlerin bir kısmını beynelmielel terimler oluştursa da, herhangi bir beynelmielel terim alıntı olmaya da bilir. Göründüğü gibi, alıntı ve beynelmielel terimler birbiriyle zincir şeklinde ilişkilidir. Bununla böyle bunları birbirinden ayırmak gerek. Şöyle ki, ana diline özgü kelime de beynelmielel terim olabilir. Dünyadaki tüm çağdaş dillerde her halkın kendi özellikte tarihi gelişimi ile ilgili olan beynelmielel terimler vardır ve onların toplamı beynelmielel terminoloji sistemi sağlıyor. Yüksek gelişim düzeyine ulaşmış her bir dil sistemi içinde böyle terimler grubu vardır. Gelişmiş bir dilin belli kelime grupları diğer sisteme ait dillerde kullanırken uluslararası özelliğe sahip olabilir, fakat her tür alıntı terim beynelmielel terim olamaz. Onu da belirtelim ki, beynelmielel kelimelerin dilimizde benimsenmesi alıntı benimsenmesi sürecine uygun şekilde gerçekleşir. Yani beynelmielel kelimeler de dilimizin fonetik, grammer kanunlarına uygunlaştırılarak, bu kanunlarına tabi tutularak kabul ediliyor. Alıntılardan farklı olarak beynelmielel kelimelerin benimsenmesinde aralık dilin etkileri de öngörülür. Çünkü her bir beynelmielel

terimi aralık dil kendi fonetik, grammer kanunlarına uygunlaştırır, sonra dilde reseptör dile aktarır, bu nedenle de, beynelmilel kelimeler aktarıldığı dilin kanunlarına uygunlaştırılarak sözlük içeriğine geçer.

SONUÇ

Böylece dilde her yeni kavramın iç olanakları hesabına yeni terimle ifadesi olanaksızdır. Bu nedenle de terminoloji katın önemli bir kısmını aktarma terimler sağlar. Fakat dilimizin iç olanaklarından yararlanmakla yeni terimlerin oluşturulması geleneği her zaman terim sanatında önemli yönlerden birisi olmuştur. Çünkü, her bir dilin sözlük içeriğinin önemli kısmını sağlayan terminoloji kat alınma kelimeler değil, milli terimlerin oluşturulması hesabına zenginleşir.

KAYNAKÇA

- Qasimov, M., **Azərbaycan Dili Terminologiyasının Əsasları**, Bakı, Elm, 1973.
- Xəlilova, S., **Internasional Terminlər**, Bakı, Maarif, 1991.
- Belchikov Y. A., **Internasionalnaya Terminologiya v Russkom Yazıke**, M., Nauka, 1959.
- Axmanıva O. S., **Slovar Lingvisticheskix Terminov**, M., 1966.
- Xudiyev, N., **Azərbaycan Ədəbi Dili, Sovet Dövrü**, Bakı, 1989.
- Krisin A. N., K opredeleniyu terminov zaimstvovaniya slova. Svravnenie razvitiya leksiki v sovremennom russkom yazıke. M., 1965.
- Həsənov, N., **Müasir Azərbaycan Dilinin Leksikası**, Bakı, Maarif, 1988
- Əfəndiyeva, T., **Azərbaycan Dilinin Leksik Üslubiyatı**, Bakı, Elm, 2003
- Vinogradov V.V. **Russkiy Yasık. Uchenie o Slove**, Moskva-Leningrad, 1947.
- Akulenko V.V. **Internasionalnie Elementi v Leksike i Terminologii**, Xarkov, Visshaya Shkola, 1980.